

і благодійне товариство «Дружба» в Кутаїсі, культурно-просвітницьке товариство українців Абхазії в Сухумі, культурно-просвітницьке товариство українців Південної Осетії «Вишня» в Цхинвалі. Сформувались українські осередки в Руставі, Зугдіді, Поті, Батумі, Телаві. З метою координації їхньої діяльності в травні 2001 року було створено Координаційну раду українських товариств, яка нині об'єднує понад 20 організацій. Крім того, в Грузії діє українська школа ім. М. Грушевського, розташована в приміщенні однієї з тбіліських шкіл, кафедра україністики в Тбіліському державному університеті.

Відродження українства у Вірменії почалося 1991 року. Спочатку в Єревані було відкрито недільну українську школу, де вивчали українську мову, літературу та історію України. У вересні 1991 року було створено Українське культурне товариство «Червона калина». Згодом його перереєстрували під назвою «Союз українців». Наприкінці 1995 року засновано Благодійний фонд «Україна», який вбачає мету своєї діяльності, серед іншого, у збереженні та пропагуванні української культури, а також у підтримці соціально незахищених верств українського населення, що проживає у Вірменії. У містах Гюмрі, Ванадзор і

¹ Зарубіжні українці. Довідник. – К., 1991. – С. 183, 184.

² Там само. – С. 189, 200.

³ Трибуна. – 1991. – № 8. – С. 15, 16.

Раздан створено філії Фонду. Від 1997 року щомісячно українською та вірменською мовами виходить газета «Дніпро-Славутич». Розпочав роботу Культурний центр у Єревані, при якому діє ансамбль української пісні. У Ванадзорі постав пісенний колектив «Вербиченька». Від 2003 року Фонд перереєстровано під назвою «Федерація українців Вірменії “Україна”». Федерація входить до складу Української Всесвітньої Координаційної Ради, Світового конгресу українців, Союзу національностей Республіки Вірменія.

Процес етнонаціонального відродження українців, які проживають на території незалежних країн Балтії, як і в інших республіках колишнього СРСР, почався ще за лібералізації комуністичного правління наприкінці 1980-х років: у 1988 році в Латвії постала низка українських громадських об'єднань — «Дніпро», «Українська родина», Український молодіжний клуб, Товариство підтримки Руху. Упродовж останніх років виникли регіональні українські товариства, які стають осередками українського культурно-просвітницького руху в інших містах країни. Це, зокрема, «Кобзар» у Вентспілсі, «Водограй» у Резекне, «Барвінок» у Лієпаї.

⁴ Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн, 1966. – С. 821.

⁵ Encyclopedia of Ukraine... – Vol. 1. – P. 138.

(Продовження буде.)

ДОПОВНЮВАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ

Георгій Кожолянко

УДК 391(477.85/.87)

У статті досліджуються етнологічно-народознавчі наукові проблеми доповнювальних елементів традиційного костюма українців Буковини: головних уборів і зачісок, поясів, взуття, прикрас. Висвітлено особливості виготовлення і вживання доповнювальних елементів народного костюма в різних етнографічних зонах Буковини (Прутсько-Дністровське межиріччя, Прикарпаття, Гуцульщина).

Ключові слова: традиційний народний костюм, доповнювальні елементи, пояс, шапка, вінок, хустка, рушник, чоботи, черевики, браслети, кільця.

The article contains an ethnological investigation of the traditional folk costume's complementary elements of the Bukovyna Ukrainians: belts, head-dresses and hair-dos, shoes and decorations. Manifested are the peculiarities of these complementary elements' making and application in the different Bukovyna ethnographical regions (a region between the Prut and the Dnistro, Prykarpattia, Hutsulshchyna).

Keywords: traditional folk costume, complementary elements, belt, cap, chaplet, shawl, towel, knee-boots, boots, bangles, rings.

Дослідження народного одягу українців Буковини почалися від другої половини XIX ст. (праці етнографів Г. Купчанка [12; 13], Р. Ф. Кайндля [6; 38], В. Шухевича [37]). У XX ст. досліджували традиційне вбрання буковинців О. Кульчицька [11], В. Наулко [20; 21], Я. Прилипка [28; 29], Т. Бушина [2], М. Костишина [9; 10], Я. Кожолянка [7; 8], Т. Ніколаєва [24; 25; 26], К. Матейко [14–17]. Окремі аспекти досліджуваної теми розроблялись етнографами (праці Г. Стельмащук [1; 31, 32], О. Федорчук [33]) на початку XXI ст. Проте дослідження доповнювальних елементів традиційного одягу українців із буковинським регіональним аспектом проведено ще не було.

Доповнювальними елементами традиційного народного костюма українців Буковини були пояси, головні убори, взуття та прикраси.

Термін «пояс» має східнослов'янське походження. У Буковинському краї трапляються й місцеві назви, зокрема чоловічих поясів — *окравка, кравка, байор, кінга, бав'янка, черес, баюр* і жіночих — *байор, байорок, баяр, попружка* і т. д. [21, 256].

У народній носії кінця XIX — першої половини XX ст. пояс виконував кілька функцій. Ним підтримували одяг на стані; він зміцнював м'язи середньої частини тіла при важкій фізичній праці і, нарешті, служив прикрасою. Чоловіки в гірській і частково в передгірній зонах за поясом носили різні речі особистого вжитку — люльку, ніж і т. п.

Ширина чоловічих поясів була більша, ніж у жіночих, і коливалась у межах 10–20 см при довжині 2,2–2,5 м, а жіночих — 4–8 см при довжині 2,5–3,5 м [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1279, 1280, 1391–1394, 1399]. За характером композиції малюнка розрізняли пояси поздовжні, поперечні, клітинкові [10, 54]. Буденні пояси прикрашали поздовжніми або поперечними смугами, а святкові умовно поділяли на три частини, середня з яких була ширша, а дві крайні — вужчі [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1122, 1128]. Причому орнаментация середнього поля відрізнялася від крайніх використанням різних геометричних фігур у композиції. Характерною рисою орнаментики буко-

винських поясів є їхня поліхромність. Для поясів українців рівнинної й частково передгірної зон характерним є поєднання червоного і чорного кольору в святкових поясах. Використання значної кількості різнокольорових ниток характерне для гуцульських поясів, як святкових, так і буденних. Спосіб їхньої орнаментации, де ламані, хвилеподібні лінії, ромби, трикутники в певному порядку чергуються по всій довжині пояса, трапляється в сусідній Молдавії [36, 26–27].

Пояси українців передгірної зони у першій половині XX ст. зазнали змін як у розмірах, так і в орнаментации. Вони стали коротшими, а ширина поясів для обох статей — майже однаковою. Для їхнього оздоблення почали широко використовувати стилізовані рослинні мотиви, які мали багато спільних рис із малюнком килимів того часу. Пояси першої половини XX ст. за технікою виконання дістали назву «забираєні пояси» [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1037]. У цей час ткали пояси за розміром окружності стану. Такі пояси застібували на гачки або шпильки.

Своєрідність поясів передгірної та рівнинної зон Буковини полягала в тому, що часто малюнок на кінцях пояса був різний, що давало селянам можливість імітувати наявність двох поясів. Подібна практика композиції поясів траплялася в цей час і в Молдавії [27, 109]. У буковинських поясах поєднувалися геометричний і стилізований рослинний орнаменти [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1037].

На Буковинській Гуцульщині здавна відомий широкий шкіряний пояс — *черес* [34. — Ф. 12669–111–2389], який був невід'ємною частиною традиційної носії чоловіків-гуцулів [37, 127]. Ширина гуцульського череса дорівнювала 30–45 см. Виготовляли його зі шкіри, прошитої у верхній частині тонким ремінчиком. Застібався він трьома-шістьома пряжками. Черес завжди асоціювався із заможністю селянина, був предметом його гордості й достоїнства [3, 58]. Він був також елементом щоденного одягу, але буденний черес — децю вужчий від святкового. Як доповнювальний елемент буденної народної носії черес побутував і в передгірній місцевості.

У першій половині ХХ ст. удосконалилася орнаментация широкого шкіряного пояса-череса, а також подібних до нього за кроєм і формою поясів із тканини, обшитих цятками, лелітками. У чересі обов'язково розміщували одну-дві кишені для різних речей [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1063].

Від 20-х років ХХ ст. як святковий чоловічий пояс у гуцулів побутував пояс із тканини (*бав'янка*) завширшки 8—10 см, яку застібали збоку на гачки. Довжина його сягала 80—100 см. Усе поле бав'янки було розшите різнокольоровим бісером переважно світлих тонів із рослинним і стилізованим рослинним орнаментом.

Серед доповнювальних елементів народної ноші важливе місце посідають головні убори. Вони певною мірою відображають соціальне становище людей і змінюються залежно від їхнього віку й сімейного стану, також вони тісно пов'язані із засічками та іншими елементами традиційного одягу.

Розрізняють чоловічі, жіночі та дівочі головні убори.

Чоловіки влітку покривали голову солом'яними або фетровими шапками — *капелюхами, стрівками, брилями*. Хлопці прикрашали їх стрічками й *кодами*, пір'ям павича [3, 58], півня, качура, а також ковилою [18. — 1984. — Т. 4. — С. 18].

Солом'яні брилі плели технікою *косичка, кісочка*. Стрічки соломи накладали одна на одну й закріплювали нитками. Краї капелюха були загнуті доверху. Притримували його на голові за допомогою стрічки, яку зав'язували під підборіддям. Особливо барвисто прикрашали фетрові капелюхи. У рівнинній і передгірній зонах, окрім пір'я павича і дзеркалець, практикували оздоблення *квітами*, які мали вигляд ромбоподібної фігури з двома зрізаними протилежними кутами. Усе поле квітки покривали бісером [35. — Ф. ПР, інв. № 36]. Для оздоблення капелюха використовували п'ять таких квіток.

Іншою прикрасою, і не лише в українців, але й у румунів та болгар України, був *гердан*. Герданами прикрашали шию, зап'ястя, а також головні убори українців. При виготовленні гер-

данів використовували бісер різного кольору, з якого викладали геометричні або рослинні орнаменти [35. — Ф. ПР, інв. № 29, 30].

На Буковинській Гуцульщині літнім головним убором чоловіків, поряд із солом'яними брилями, була шапка-*кресаня* — давньогуцульська («старовіцька») фетрова шапка із загнутими доверху крисами [18. — 1987. — Т. 1. — С. 12].

Майже всюди в Буковинському краї взимку чоловіки покривали голову гостроверхою шапкою зі шкіри вівці — *кучмою* — сірого або чорного кольору [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1328]. Кучми сірого кольору носили переважно молоді чоловіки та хлопці. Для її виготовлення брали одну шкіру молодого ягняти, а внутрішню сторону обшивали хутром кози. Під час носіння кучми хлопці загинали гостроверхий кінець набік, а чоловіки старшого віку вгинали його всередину. Такі самі способи носіння шапки-кучми побутували і в інших регіонах України [21, 260].

У гірській і частково передгірній зонах краю мали поширення низькі круглі шапки-*капузи*, що їх виготовляли зі шкіри кози, вівці, вовка [18. — 1987. — Т. 1. — С. 13—14]. У гірській зоні траплялися й шапки-*клепані*. Їх шили з червоного або синього сукна, із внутрішнього боку підшивали овчину, а зверху по краю пришивали хутро лисиці [13, 60; 37, 137]. Кінці хутряного обрамлення спускали на вуха і при потребі зав'язували під підборіддям.

Залежно від віку чоловіки змінювали зачіску. Хлопці й молоді чоловіки у рівнинній зоні мали коротку стрижку, а на території закордонної (Руської) Буковини — Хотинщини — «круглу» стрижку (*під горшок, під макітру*), що була характерна і для інших регіонів України [23, 170, 176, 182; 12, 71, 73; 26, 69]. У всіх зонах Буковини чоловіки старшого віку носили коротко стрижене волосся на чолі і довге волосся, яке спадало на плечі. На голові волосся розділяли пробором, змащували салом і закладали за вуха [12, с. 71—80; 18. — 1987. — Т. 1. — С. 15]. Найбільш поважні в селі чоловіки старшого віку заплітали волосся ззаду в косичку. Тради-

ція носити довге волосся в чоловіків збереглася до середини 60-х років ХХ ст.

Особливою різноманітністю відзначалися дівочі й жіночі зачіски. Давньою дівочою зачіскою було довге розпущене волосся, прикрашене живими або штучними квітами, стрічками. Від початку ХІХ ст. поширення набуло заплітання волосся в одну або дві коси. Волосся вкладали в коси двома способами — *гедзе* і *воронка*.

Дівчата-гуцулки вплітали в коси яскраві різнокольорові нитки теплих тонів, які спускалися над висками і ззаду голови китицями-*бовтицями*, *бовтичками*. Часто такі бовтички зав'язували навколо голови на розпущене волосся.

Поширеною зачіскою в жінок у рівнинній та передгірній місцевостях краю була *кирпа*. Її вкладали ввечері в суботу, і вона зберігалася впродовж тижня. Помивши голову, розчесавши волосся і розділивши його пробором на дві частини, жінки плели дві коси, починаючи з боків голови від висків. Коси вкладали на голову навколо скрученої в трубочку маленької хустинки, кінці якої мали звисати ззаду голови. При укладанні кирпи кінці цієї хустини піднімали і зав'язували разом з укладеними косами. Коси прикріплювали за допомогою шпильок — *шпанглів*, *шпандлів* [18. — 1984. — Т. 2. — С. 19].

У гірській місцевості Буковинського краю жінки вплітали в коси різнокольорові вовняні нитки (*уплітки*, *заплітки*), що значно потовщувало косу. Коси закручували кільцями над вухами, починаючи від надлобної частини і закінчуючи потилицею. Заплетені в такий спосіб коси були основою для одягання жіночих головних уборів — *рушника* чи хустки.

Головні убори дівчат на Буковині досить різноманітні, яскраві й різнобарвні. Найтипівішими дівочими головними уборами були *карабуля*, *дьорданник*, *коди*, *коробка*, *капелюшиння*, вінок, а також квіти.

Карабуля мала вигляд корони з підвищеною центральною (передньою) частиною. На картонну основу, обтягнуту чорною або червоною тканиною, нашивали штучні квіти

різних кольорів. Ззаду на спину від основи карабулі спускались яскраві стрічки світлих відтінків, дві крайні з яких зазвичай розміщували спереду на грудях. Довжина стрічок була 80–100 см. У селах верхнього Буковинського Попруття, для яких характерна монохромна вишивка чорними нитками, домінував в оздобленні карабулі теж чорний колір, навіть дві передні стрічки дівчата носили тут чорного кольору [18. — 1984. — Т. 2. — С. 20–21].

У деяких селах рівнинної та передгірної зон обов'язковою складовою карабулі була ковила, пучок якої прикріплювали з тильного боку цього головного убору. Карабуля мала поширення в українських селах верхнього Буковинського Попруття, припрутських селах передгір'я, частково — у селах Буковинського Поділля.

Дьорданник — головний убір дівчат передгірної зони Буковинського краю. За формою він подібний до карабулі, але центральну частину дьорданника заповнювали квітами, і головний убір мав вигляд шапки із закритим верхом. На картонну основу при виготовленні цього головного убору закріплювали смужками різнокольоровий бісер — *малі йорданки* — із малюнком геометричного орнаменту. Спереду головний убір прикрашали кількома великими квітами з контрастними відносно інших квітів дьорданника кольорами. Внутрішній простір основи дьорданника над головою заповнювали дрібними штучними квітами, низаними на нитки. Ззаду до дьорданника пришивали вузькі різнокольорові стрічки — *коди*. В одному головному уборі нараховували до 25 стрічок, які накладали одна на одну рядами [18. — 1985. — Т. 1. — С. 14]. У 20–30-х роках ХХ ст. цей дівочий головний убір замінив вінок зі стрічками.

Окремим видом дівочих головних уборів у деяких українських селах рівнинної зони (Топорівці, Мамаївці) були *коди*, які склалися з двох частин — *коробки* і завітчаних штучними квітами власне кодів. Доповнювали головний убір стрічки — *кодинки*, які прикріплювали до нього так само, як до карабулі, або до волосся трохи нижче основи головного убору, стрічки додатко-

во прикріплювали над вухами. Окремо в кодову коробку вставляли 80–100 стебел ковила (*боже тіло*), які, розпушуючись на теплому повітрі, прикривали конусоподібну основу і надавали головному убору досить екзотичного вигляду. На волоссі дівчини, ніби сонячна куля, трималася ковила.

Побутував на Буковині такий дівочий головний убір, як *коробка*. Вона за конструкцією подібна до кодів, але додатково до штучних квітів, які прикрашали головний убір, до нижнього краю основи пришивали монети, які звисали по всьому убору. Верхній край основи прикрашали пір'ям павича. Цей головний убір був поширений у передгірній зоні краю.

Коробку, як і коди, використовували як весільний головний убір до другої половини ХХ ст. [21, 264]. В історико-етнографічній літературі кінця ХІХ — початку ХХ ст. коробка як головний убір дівчат трапляється під назвою «карабуля», що вказує на більш пізнє виникнення назви «коробка» стосовно головного убору та про певну модифікацію карабулі в першій половині ХХ ст.

Весільними головними уборами, які ввійшли в широкий ужиток від початку ХХ ст., були *вінок* і *капелюшиння*.

Вінок складався з двох частин — коробки і власне вінка. До закріпленої на голові вузької картонної смужки-коробки прикріплювали вінок. Передньою частиною вінок спускали низько на лоб, а верхню його частину піднімали трохи над задньою частиною коробки. Зверху вінок заповнювали штучними квітами і сухозолоттю. Додатково його оздоблювали кольоровою тканиною, монетами, маленькими дзеркальцями та ін. Використовували такий головний убір для прикрашання голови молодої в селах як рівнинної, так і передгірної місцевостей.

Капелюшиння за формою подібне до карабулі. Для його виготовлення використовували нанизані на тасьму монети (марки), великі монети (шустки) і шовкові китички. В окремих селах капелюшиння прикрашали декількома пучками ковила. Побутування капелюшиння засвідчене в селах рівнинної місцевості верхнього Буковинського Поділля, інколи цей го-

ловний убір трапляється в передгірній зоні сіл Вашковецького куца.

На Буковинському Поділлі поширеним дівочим головним убором у ХІХ — першій половині ХХ ст. був вінок зі штучних квітів, до якого прикріплювали спущені на спину стрічки. Їх могли прикріплювати також до коміра верхнього плечового одягу, а вінок на голову одягали окремо.

Весільним головним убором гуцулок Буковинської Гуцульщини був вінок зі штучних квітів, а обов'язковим доповненням до нього — різнокольорові вовняні нитки-*політки*, а також стрічки-*політки*, які спадали від вінка на спину. Весільний головний убір із *чільцем* трапляється в сусідніх з Івано-Франківщиною гуцульських селах.

Обов'язковою складовою весільного вінка на Буковині був барвінок — *барвінковий вінок*. Листочки барвінку нашивали на тасьму червоного кольору або на вербову кору, зверху їх фарбували золотистою фарбою. Одягали його під традиційний весільний вінок таким чином, щоби з-під нього виступали краї барвінкового вінка [18. — 1983. — Т. 3. — С. 5–6].

Традиційним головним убором жінок були *рушники*, *намітки*, *перемітки* [12, 60; 13, 71, 73, 76]. Рушник — це полотнище прямокутної форми тридільного поділу із тканим узором на краях, які додатково оздоблювали вишивкою кольоровими нитками або бісером. Техніка орнаменту була комплексна. Тут поєднувались і рослинні, і геометричні узорі. Як правило, для рушників була характерна поліхромна вишивка, вишивка кольоровими нитками та бісером яскравих кольорів [18. — 1984. — Т. 2. — С. 22]. Цюправда, в окремих українських селах Буковинського Поділля (Мусорівка, Самушин) побутували рушники з тканими й вишитими смугами тільки червоного, червоно-оранжевого та червоно-жовтого кольорів [35. — Ф. ОДВ, інв. № 1067, 1068].

Існувало кілька способів зав'язування рушника на голові. Спільним для більшості з них було обмотування полотнища кілька разів навколо голови. До того ж кінці головного убору

вільно спадали, один — на плечі, а другий — на груди. Для зручності пов'язування рушника в середній його частині до країв пришивали дві стрічки із цього самого полотна.

Особливу увагу приділяли доповнювальним елементам рушника, оскільки завдяки їм головний убір набував належної форми. Насамперед це були ті елементи, які одягали під рушник. До них належать *фес*, *фис*, *тарілка* (*тарільчик*), *мисочка* і *коробка*. Фис мав вигляд шапочки у формі зрізаного конуса, виготовленої з картону й обтягнутої червоною тканиною. За своєю формою фис нагадує чоловічий головний убір — шапку *магерку* [19, 173], в українців — *шоломок* [19, 100–101], у росіян — *шолом*. Основне призначення фиса полягає в тому, щоби надати правильної форми зачісці під головним убором. Крім того, фис часто використовували як жіночий буденний головний убір [18. — 1983. — Т. 3. — С. 22].

Іншим доповнювальним елементом рушника була мисочка-тарільчик. Виготовляли її зі скручених стебел соломи або з вичесаного волосся у формі тарілки. Цю форму одягали поверх зачіски.

Коробка мала форму циліндра, виготовленого з картону, її закріплювали на тімені. Піднімаючись над волоссям, вона надавала особливої форми головному убору. Додатковими елементами при зав'язуванні рушника могли бути хустки, стрічки, квіти, покривала тощо.

У другій половині XIX — першій половині XX ст. на Буковинському Поділлі були поширені рушникові головні убори *перемітки*, які відрізнялися від рушника своєю формою, способом пов'язування, доповнювальними елементами. Цей головний убір утворювали: власне *перемітка*, *кичка* і *забір*. *Перемітка* своєю чергою складалася з *пальців*, *вуха* і *основи*. *Основа* мала вигляд прямокутного домотканого полотнища білого кольору завдовжки близько 2 м і завширшки до 0,5 м. Полотнище по ширині складали у вісім складок так, що утворювалась довга складчаста стрічка. Краї *основи* обшивали вузькою шерстяною смужкою тканини контрастного кольору (*пальцями*).

Один кінець *перемітки* закінчувався окремо вишитою домотканою орнаментованою тканиною червоного кольору (*вухом*), який складали вдвоє і пришивали до *основи* *перемітки*. Такою самою орнаментованою тканиною був і *забір* [18. — 1987. — Т. 2. — С. 15].

Доповнювальним елементом *перемітки*, який надавав головному убору округлої форми, була *кичка* — обруч, виготовлений на міцній картонній основі й обтягнутий грубими лляними нитками. У XIX — на початку XX ст. *кичка* була поширена не тільки в рівнинній зоні Буковини, але й на Поділлі [31, 86] та в Бессарабії [22, 50].

При пов'язуванні *перемітки* одну зі складок *основи* розкладали і утворену форму одягали на голову, а решту частини *перемітки* об'язували навколо голови. *Забір*, прикріплений до кінця *перемітки* шпильками, розміщували на потилиці.

Окрім рушникових головних уборів, у кінці XIX та першій половині XX ст. набували поширення кольорові хустки (*фустки*) фабричного виробництва. До середини 30-х років XX ст. в рівнинній і передгірній місцевостях краю їх використовували як буденний головний убір, а на Гуцульщині — і як святковий. Існують кілька способів пов'язування хустки навколо голови — *підкривання*, *під бороду*, *на тім'ю*. У деяких місцевостях Буковинського краю побутував спосіб пов'язування на голову двох хусток. Він траплявся як на Буковинському Поділлі, так і на Гуцульщині. Полягав цей спосіб у тому, що одну хустку зав'язували навколо голови, а другу, складену в кілька шарів, укладали зверху першої так, щоби вона охоплювала підборіддя знизу і зав'язувалася вузликом на тімені. Цікаво, що такий самий спосіб пов'язування хусток траплявся і в селах Східної Галичини та в Білорусії [19, 171].

За взуття буковинцям слугували постолі, личаки, чоботи, черевики, дерев'янки. За технікою виготовлення тут, на Буковині, побутувало зшите, плетене, стягнене та видовбане взуття.

Постолі (*сирівці*, *вироб'яки*, *морщенки*) [34. — Ф. 25329—III—16142, 3079—III—50]

були як чоловічим, так і жіночим взуттям. Вони є давньослов'янським взуттям, відомим ще від часів курганних поховань I тис. [3, 38]. Постолои були поширеним взуттям серед молдаван, румунів, болгар [4, 105; 5, 240; 30, 108]. Виготовляли їх із телячої або свинячої шкіри *морщенням* — стягуванням носка (*писка*) і п'яти. Стягування здійснювали двома вузькими ремінчиками, вирізаними з тієї самої шкіри, що й постолои. Один ремінчик стягував носок, а другий — п'яту. Перед постолів був загострений і, що особливо характерно для гуцульських постолів, — загнутий догори — «закаблучений». Висота п'яти була різна, залежно від того, до чого взували постолои — до *онуч*, *капців* чи *штучів*. Давнішим видом постолів-морщенок були такі, які можна було міняти з лівої на праву ногу і навпаки. Називали їх старовіцькими. У 20-х роках ХХ ст. в гірській зоні Буковини набули значного поширення постолои з ремінцями й пряжками, завдяки яким вони утримувалися на ногах [18. — 1987. — Т. 1. — С. 16].

Шите взуття, порівняно зі стягнутим, характеризується складністю крою, різноманітністю конструктивних елементів, а тому — міцністю та зручністю. Воно було дороге, і не кожен міг його придбати. Тому завжди шите взуття було мірилом заможності селянина. Пара чобіт часто служила господарю впродовж усього його життя, оскільки взував він їх тільки на свята.

На території Буковини в ХІХ — на початку ХХ ст. існувало декілька типів чобіт, які побутували серед українців. До кінця ХІХ ст. у всіх місцевостях краю носили чоботи, які були пошиті «на пряму колодку». Такий чобіт можна було взувати як на праву, так і на ліву ногу.

Давнім різновидом чоловічих і жіночих чобіт були *калавирі*, які також побутували в ХІХ ст. в усіх етнографічних зонах Буковини. Відмінною їх рисою була форма халяви: спереду — низька, як у високих черевиків, а ззаду — значно вища. Траплялися в Буковинському краї і *калавирі*, у яких халява із зовнішнього боку була висока, а з внутрішнього — низька [35. — Ф. ОДВ, інв. № 778].

Побутували на Буковині також чоботи з твердими халявами чорного або брунатного ко-

льору [35. — Ф. ОДВ, інв. № 605, 1080, 1081, 1103]. Носили їх як чоловіки, так і жінки.

Суто чоловічими були *рісовані чоботи* і *лидер камаші*. У *рісованих чоботах* нижня частина халяви була м'яка і закладена в постійні складки. *Лидер камаші* з'явилися у краї в 20–30-х роках ХХ ст. Вони мали вигляд черевиків із халявами, які відокремлювались від нижньої частини. Широко побутували такі чоботи в передгірній зоні краю [18. — 1983. — Т. 2. — С. 7].

Відомі на Буковині жіночі чоботи *чорнобривці*, які мали жовті халяви й чорні передки. Часто халяви підкочували на третину їхньої довжини.

Жіночі черевики мали високі напівхаляви з боковим розрізом, який застібувався на гудзики. На одному черевіку було 20–26 гудзиків [35. — Ф. ОДВ, інв. № 276]. Траплялися черевики з розрізом спереду, що їх, як правило, зав'язували шнурками [35. — Ф. ОДВ, інв. № 616]. Для жіночих черевиків було характерне прикрашення аплікацією з кольорової шкіри, а також вирізання і виколювання по шкірі. Вони були на високих, завужених донизу підборах — *обцасах*. Жіночі черевики, як і чоботи, часто виготовляли комбінованими, використовуючи при цьому шкіру контрастних тонів, переважно чорного, жовтого та зеленого кольору. Подібні чоботи й черевики побутували і в інших регіонах України [26, 74–75] та в Молдавії [18. — 1983. — Т. 2. — С. 8–9].

Від середини 20-х років ХХ ст. в рівнинній і передгірній зонах значне поширення мало плетене взуття — *солом'янки*, а також видовбане з дерева — *дерев'янки*, *довбанки*. Проте вже від середини 40-х років ХХ ст. це взуття почало виходити з ужитку.

Важливим доповнювальним елементом жіночого й чоловічого костюмів були прикраси. Залежно від місця розміщення на одязі їх поділяли на кілька видів — нагрудні, нашійні, наручні, вушні, головні й поясні. Серед українців Буковини найбільшого поширення набули нашійні та нагрудні оздобы. До них належать скляні перли — *цятки*, *вівсюрки*, *гердани*, *басми*, *грустали*, *маніство*, *гармузи*, *мосяж-*

ні та срібні медалі й монети — *салби* або *згарди*, *коралі* [18. — 1983. — Т. 2. — С. 9].

Вівсюрки, басми, гердани були скляними чоловічими нагрудними прикрасами. Виготовляли їх із нанизаного на нитки різнокольорового бісеру. Вівсюрник мав форму п'ятикутника з витягнутою верхньою частиною. Орнамент із білого, червоного, зеленого, жовтого та синього бісеру наносили в стилізованій рослинній манері [35. — Ф. ПР, інв. № 31, 34]. Прикріплювали його на кептарі спереду з лівого боку. Побутував вівсюрник в українських селах рівнинної та частково передгірної зон.

Басма була нагрудною прикрасою як чоловіків, так і жінок рівнинної та передгірної зон Буковинського краю. Вона мала вигляд довгої стрічки з нанизаним кольоровим бісером, кінці якої з'єднували і при одяганні на шию спускали вниз по нагрудній частині сорочки. У місці з'єднання кінців басмової стрічки закріплювали невеличке дзеркальце [35. — Ф. ПР, інв. № 42, 54].

На Буковинській Гуцульщині значного поширення набули чоловічі нагрудні прикраси гердани. Виготовляли їх із різнокольорового бісеру у вигляді широкої довгої стрічки, краї якої були з'єднані і утворювали в нижній частині гердана прямокутник. Жіночі гердани мали вигляд вузької стрічки з нанизаним різнокольоровим бісером, викладеним геометричним, а від 20-х років ХХ ст. — і рослинним орнаментом. Довжина стрічки дорівнювала об'єму шії.

У всіх етнографічних зонах краю були поширеними *цятки*, *пацьорки*, *блискавки*, *гармузи*, *грустали* — нашійні прикраси ремісничого або фабричного виробництва. Побутовували також нашійні оздоби — *коралі*, яких набирали по 5—8 рядків в одну прикрасу [35. — Ф. ПР, інв. № 42, 54].

Досить давньою традиційною прикрасою українців були *згарди*, які побутовували на Буковинській Гуцульщині, та *салби* — характерна прикраса жінок і дівчат рівнинної та передгірної місцевостей Буковинського краю. Згарди — це нанизані на ланцюжок хрестики [25, 70; 2, 114], а салби — нашиті в кілька рядів на однотонний оксамит монети — *дукати*, *шустки*. В одній

прикрасі могло бути від 9—10 до 45—50 монет [35. — Ф. ПР, інв. № 39, 41].

Поширеним видом були прикраси, що їх носили на вухах, — *ковтки*, *когутки*; вони побутовували ще від давньослов'янських часів.

Наручні прикраси — браслети і *кільця* — не мали широкого розповсюдження на території рівнинної та передгірної місцевостей. Тільки в Карпатах гуцулки носили шкіряні і срібні кільця, а зап'ястя прикрашали латунними браслетами — *рикесами*. У деяких селах передгірної та рівнинної зон жінки тільки на свята одягали кільця, які, як правило, були виготовлені з міді, рідше — зі срібла або золота.

Для чоловічого костюма жителів гірської зони краю характерні такі доповнювальні його елементи, як шкіряна сумка — *тобівка*, палиця або топирець, а також люлька [2, 114]. Цікаво, що палиця та люлька в ХІХ — першій половині ХХ ст. були також складовою жіночого одягу [18. — 1983. — Т. 2. — С. 11].

Своєрідним доповненням до традиційної ноші була вишита в кутах хустина квадратної форми, розміром 30 см х 30 см, виготовлена з домотканого полотна, — *ширінка* [2, 20, 21]. Вона була обов'язковою складовою святкового одягу юнаків і дівчат, а також весільного костюма молодого — у передгірній зоні, молодят — у рівнинній місцевості краю. Ширінку за один кінець тримали в руці або закладали за пояс.

Дитячий одяг тісно пов'язаний із жіночим та чоловічим. Кожний елемент традиційного дитячого костюма мав чимало спільного в крої, орнаменті, способах носіння з відповідними складовими чоловічого й жіночого костюмів. Дитяча ноша для дівчаток складалася із сорочки, що була універсальним як натільним, так і верхнім одягом до 10—12-річного віку, а також горботки, кептаря та кожуха. Доповнювальними елементами були пояси, головні убори та взуття. У хлопчиків костюм був подібний до чоловічого. Він складався із сорочки, штанів-портяниць, кептаря, кожуха, пояса, головних уборів — кресані, капузи, клепані, а також взуття — постолів, дерев'янок та довбанок. Улітку діти ходили босоніж. Розрізняли дівчачий і

хлопчачий одяг для дітей 8–10-річного віку. Відмінною рисою дівчачих головних уборів було те, що дівчата прикрашали голову тільки квітами, стрічками, деколи — бовтичками. Такі головні убори, як карабуля, коди, дьорданік, дівчата носили тільки по досягненні повноліття.

Зі змінами в чоловічому й жіночому народному строї Буковини в 20–30-х роках ХХ ст. відбулися зміни і в дитячому одязі, зокрема в крої, оздобленні, прикрасах тощо. Проте ще тривалий час в період капіталістичного розвитку краю дитячий одяг залишався незмінним і, порівняно з одягом дорослих, був досить бідним в орнаменталізації і прикрасах. Часто дітям перешивали зношений одяг дорослих.

Отже, серед доповнювальних елементів народного костюма українців Буковинського краю були ткани вовняні пояси — байорки, ко-

ланики, пояси зі шкіри — череси (у чоловіків). Доповнювали чоловічий одяг шапки — кучми, крисані, клепані, капузи і т. п. У жінок доповненням до народної ноші були різноманітні головні убори — карабулі, коди, трава, рушник, намітка, перемітка. Взуттям, як у жінок, так і в чоловіків, були постолі, плетенки із соломи, чоботи, черевики, дерев'яні довбанки та дерев'янки. Багатими й різноманітними були прикраси — вівсюрки, басми, гердани, згарди, салби, намисто. Доповнювали як чоловічий, так і жіночий народні костюми палиця або топірець, ширінка, люлька. Наукові дослідження засвідчили, що на теренах Буковини відмічено значне видове розмаїття доповнювальних елементів традиційного костюма українців: у межиріччі Прута та Дністра (рівнинна зона), Прикарпатті та Буковинській Гуцульщині.

1. Білан М., Стельмащук Г. Український стрій. — Л., 2000.
2. Бушина Т. І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини. — К., 1986.
3. Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України. — К., 1986.
4. Зеленчук В. С. Молдавский национальный костюм. — Кишинёв, 1985.
5. Зеленчук В. Одежда населения Молдавии XV–XIX вв. // Древняя одежда народов Восточной Европы. — М., 1986.
6. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази, описані Др. Раймундом Фрідріхом Кайндлем. — Чернівці, 2000 [Відень, 1894 (німецькою мовою)].
7. Кожоляк Я. Буковинський традиційний одяг. — Чернівці, Саскатун, 1994.
8. Кожоляк Я. І. Традиційний народний одяг українців Північної Буковини // НТЕ. — 1988. — № 5.
9. Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини: традиції і сучасність. — Чернівці, 1996.
10. Костишина М. В. Художнє оформлення буковинського народного костюма гірських місцевостей // НТЕ. — 1975. — № 4.
11. Кульчицька О. Л. Народний одяг західних областей УРСР. — К., 1956.
12. Купчанко Г. Наша родина. — Вєдєнь, 1897.
13. Купчанко Г. Некоторые историко-географические сведения о Буковине. — К., 1875.

14. Матейко К. Головні убори українських селян до початку ХХ ст. // НТЕ. — 1973. — № 3.
15. Матейко К. І. Локальные особенности одежды гуцулов конца XIX — начала XX вв. // Карпатский сборник. — М., 1975.
16. Матейко К. Український народний одяг. — К., 1977.
17. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. — К., 1996.
18. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї ЧНУ).
19. Молчанова Л. А. Материальная культура белорусов. — Минск, 1968.
20. Наулко В. І. Етнокультурні зв'язки в народному одязі // НТЕ. — 1969. — № 5.
21. Наулко В. ІІ. Развитие межэтнических связей на Украине. — К., 1975.
22. Нестеровский П. А. Бессарабские русины. Историко-этнографический очерк. — Варшава, 1905.
23. Нестеровский П. А. На севере Бессарабии. Путевые очерки. — Варшава, 1910.
24. Николаева Т. Історія українського костюма. — К., 1996.
25. Николаева Т. А., Кара-Васильева Т. В. Особливості народного вбрання та вишивки Українського Прикарпаття. Особливості народного вбрання українського населення Прикарпаття // НТЕ. — 1988. — № 3.
26. Николаева Т. А. Украинская народная одежда. Среднее Поднестровье. — К., 1987.

27. *Постолаки Е. А.* Молдавское народное ткачество. – Кишинёв, 1987.
28. *Прилипка Я. П.* З народного одягу Чернівецької області // НТЕ. – 1960. – № 1.
29. *Прилипка Я.* Етнокультурні зв'язки болгар і східних слов'ян (на матеріалах одягу). – К., 1964.
30. Румынія. Из сокровищницы традиционного костюма. – Бухарест, 1978.
31. *Стельмащук Г. Г.* Традиційні головні убори дівчат на Поділлі у XIX – на початку XX ст. // Тези доповідей 6-ї Вінницької обласної історико-красознавчої конференції. – Вінниця, 1987.
32. *Стельмащук Г.* Традиційні головні убори українців. – К., 1993.
33. *Федорчук О.* Українські народні прикраси з бісеру. – Л., 2007.
34. Фонди Чернівецького краєзнавчого музею.
35. Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту.
36. *Шарануца С. Н.* Орнаменте популяре молдовенешть. – Кишиневу, 1984.
37. *Шухевич В.* Гуцульщина. – Л., 1899. – Т. I. – Ч. 1.
38. *Kaindl R. F., Monasterski A.* Die Ruthenen in der Bukowina. – Czernowitz, 1889–1890. – Bd. I–II.

КАЛЕНДАРНІ СВЯТА, ОБРЯДИ, ПІСНІ ГОРЛИЧЧИНИ (ЛЕМКІВЩИНА)

Ярослав Бодак

УДК 39(477.83/.86)

У статті подано фольклорні записи, що відображають пісенну традицію лемків, та їхній аналіз. Зразки щедрівок, колядок, весняних ігор, купальських пісень виявляють регіональні особливості українських обрядових святкувань. Також порушуються проблеми річного фольклорного й церковного обрядових кіл.

Ключові слова: свято, обряд, гра.

The author offers to consideration the folkloristic records which represent a song tradition of Lemkys and their analysis. The examples of shchedrivkas, koliadkas, vernal games and Kupala songs manifest the regional features of the Ukrainian ritual celebrations. Also the questions of the cyclic folkloric and Church ceremonial rituals are affected.

Keywords: holiday, ritual, game.

У круговерті життя давньої Лемківщини можна умовно виділити три основні періоди: зимовий, весняний і літньо-осінній.

Після напруженої та виснажливої праці в літньо-осінню пору зимовий період був часом відносного спокою в житті селян. Пізньої осені і взимку чоловіки виготовляли й ремонтували сільськогосподарський інвентар, готували зерно для майбутньої сівби, жінки пряли, шили, вишивали.

Головним осередком громадського життя в цей час були *вечірky*¹ (вечорниці), або *прядкы*, де не лише працювали, але й влаштовували різні забави, розваги, звучало багато пісень різних жанрів, особливо морально-виховного змісту. Вечорниці були своєрідним клубом, де молодь могла заприятелювати, повчитися в старших, почути новини.

Найважливішим святом зимового циклу було *Різдво*, з яким пов'язано багато народних звичаїв та вірувань. Йому передував суворий чотиритижневий різдвяний піст.

Ще перед постом, у кінці жовтня — на початку листопада, починалися *прядкы* (вечорниці), які тривали до останнього дня посту. На них у велику простору хату сходилося 20–30 прядильниць, які в складчину купували нафту для освітлення приміщення і виконували кожна свою роботу до пізнього вечора, а часом аж до ночі. Дівчата й молодіці пряли льон, коноплі, вовну, хлопці й молоді чоловіки, які приходили пізніше, лагодили кінську зброю, плели кошики, шили взуття, одягу тощо.

Вечорниці також відвідували старші чоловіки й жінки, які повчали молодих, розповідали різну бувальщину про напади татар,